

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Over vissen en mensen: antropomorfisme en zoömorfisme in Jean de Léry's Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil (1578)
Smith, P.J.

Citation

Smith, P. J. (2023). Over vissen en mensen: antropomorfisme en zoömorfisme in Jean de Léry's Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil (1578). *Vooy's Tijdschrift Voor Letteren*, 41(3), 6-16. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3714103>

Version: Accepted Manuscript

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3714103>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Paul J. Smith

Over vissen en mensen.

Antropomorfisme en zoömorfisme in Jean de Léry's *Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil* (1578)¹

De Braziliaanse aquafauna zijn een belangrijk thema in de Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil (1578) van Jean de Léry, die daarin de lotgevallen beschrijft van zijn verblijf bij het inheemse Tupi(namba)-volk. In dit artikel benadert Smith het thema van de aquafauna vanuit verschillende invalshoeken. Hierbij gaat niet alleen aandacht uit naar de natuurhistorische aspecten van de Histoire, maar ook naar de polemiek tussen de protestantse Léry en de katholieke André Thevet, een andere Brazilië-reiziger. Smith onderzoekt hoe de aquafauna retorisch en stilistisch vorm krijgt, en via metafoor en vergelijking aangewend wordt ter typering van de Tupi, die als amfibische mensen beschreven worden. Tot slot gaat hij in op de autoreferentiële en metadiscursieve aspecten van een van de naturalia van de Braziliaanse aquafauna, namelijk de 'leripés', dit is een klein soort oester. Léry maakt van de oester het symbool van zijn integratie in de Tupi-gemeenschap. Ook zegt de oester iets over de allegorische manier waarop de Histoire gelezen zou moeten worden.

Met zijn *Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil* (1578) verhaalt de uit het calvinistische Genève afkomstige Jean de Léry (1536-1613) zijn reis naar Brazilië, zijn gedwongen verblijf bij de Tupi(namba), het inheemse volk dat leefde in de kuststreek van Brazilië, en zijn barre terugreis naar Genève. Dit relaas staat vol met informatie over de natuur van Brazilië, met bijzondere aandacht voor de rijke Braziliaanse aquafauna en voor de plaats hiervan in de belevingswereld van de Tupi, en in die van Léry zelf. De tekst is daarmee niet alleen interessant vanuit wetenschapshistorisch perspectief (vele *aquatilia* worden door Léry voor het eerst beschreven), maar ook vanuit een ecokritisch perspectief, specifiek vanuit het veld van *animal studies*.

Léry's reisverhaal moet gelezen worden in de context van zijn polemiek met een andere Brazilië-reiziger, de Franse katholieke André Thevet (1516-1590), die hij betichtte van geschiedvervalsing en van gebrek aan kennis. Léry liet zijn superioriteit ten opzichte van Thevet aan het licht komen in zijn beschrijvingen van planten, dieren en mensen: zijn beschrijvingen zijn nauwkeuriger en waarheidsgetrouwer, want veel meer dan Thevet baseerde Léry zijn beschrijvingen op eigen observatie (autopsie). Bovendien hebben zijn observaties een literaire zeggingskracht, die bij Thevet ontbreekt. Deze zeggingskracht is gebaseerd op de literair-retorische ordening van de beschrijvingen, zijn dichtterlijk gebruik van stijlfiguren zoals metafoor en vergelijking, en vooral de bijzondere verwerking van het thema 'aquafauna'. Dit thema wordt namelijk niet alleen ingezet om de door Léry als amfibisch gepresenteerde leefwijze van de Tupi te typeren, maar is ook autoreferentieel. Zo gebruikt Léry de vliegende vis, die omringd is door vijanden, als metafoor om zijn eigen precaire situatie uit te drukken. En hij gebruikt het beeld van de oester (via de homofonie tussen zijn eigen naam en de inheemse benaming voor oester (*leripés*) om zijn persoonlijke integratie in de inheemse natuur en cultuur

¹ Dit artikel is grotendeels gebaseerd op Smiths artikel 'Léry et les poissons. Une lecture rapprochée des stratégies descriptives' dat in *Le Verger* (2022) verscheen.

weer te geven. Bovendien heeft het beeld van de oester een metadiscursieve lading, doordat dit past in de eeuwenoude traditie van allegorisch lezen. Alvorens ik inga op de meerduidige thematiek van de aquafauna bij L  ry, schets ik de historische context van L  ry's verblijf in Brazilië en zijn polemieken met Thevet.

L  ry en Thevet²

In 1555 werd de legerbevelhebber Nicolas de Villegagnon (1510-1571) door de Franse koning Henri II uitgezonden om in Zuid-Amerika een Franse handelspost op te zetten als tegenwicht tegen de Portugezen. In datzelfde jaar stichtte Villegagnon de kolonie Fort Coligny, gelegen in de baai waar tegenwoordig Rio de Janeiro ligt. De 600 manschappen van Villegagnon waren voor een groot deel Franse en Geneefse protestanten. De katholieke Henri II ondersteunde deze protestantse inbreng waarschijnlijk in de hoop dat er een positieve samenwerking tot stand zou komen tussen katholieken en protestanten, die als voorbeeld zou kunnen dienen voor het door godsdiensttwisten verscheurde Frankrijk. In 1556 riep Villegagnon de hulp van Calvijn in ter versterking van de jonge kolonie. Calvijn zond vanuit Genève nog eens veertien protestanten, onder wie de 20-jarige L  ry. De koloniale onderneming van Villegagnon liep uit op een mislukking. Villegagnon ontpopte zich onverwachts als een fanatieke katholiek, die met wrede hand de kolonie bestierde. De nieuw aangekomen hugenoten, onder wie L  ry, werden gedwongen de kolonie te ontvluchten, het oerwoud in. Zo kwamen zij terecht bij het inheemse volk van de Tupi, dat onder Europeanen bekend stond om zijn wrede praktijken jegens zijn gevangengenomen vijanden.³ De Tupi beschouwden de Franse kolonisten als hun vijanden, maar L  ry en zijn metgezellen werden gezien als bondgenoten, aangezien zij door de Fransen uit Fort Coligny verbannen waren. Na acht maanden lukte het L  ry en zijn lotgenoten met een handelsschip terug te keren naar Frankrijk – een tocht vol honger en andere ontberingen – en vanuit daar terug te keren naar het veilige Genève. L  ry studeerde aldaar theologie, werd predikant, en ontwikkelde als zodanig zijn literaire talent. Jaren later voelde hij zich gedwongen zijn belevenissen op schrift te stellen – en met succes, want van zijn *Histoire* zou een vijftal herdrukken en uitgebreide edities verschijnen, en het werk zou al snel vertaald worden in het Engels, Latijn, Nederlands en Duits. Intussen was het Franse koloniale avontuur in Brazilië doodgebloed: in 1560 verloor Frankrijk Fort Coligny aan de Portugezen; pas in de zeventiende eeuw zouden de Fransen zich weer op Zuid-Amerika gaan richten.

De dwang die L  ry voelde om zijn belevenissen op schrift te stellen werd veroorzaakt door André Thevet. Thevet had zich als aalmoezenier met Villegagnon ingescheept naar Brazilië, maar raakte onmiddellijk bij aankomst ziek, waardoor hij niet aan land kon komen. Thevet werd met hetzelfde schip teruggestuurd naar Frankrijk. Thevet herstelde, en publiceerde na zijn terugkeer het werk *Singularitez de la France antarctique* (1557) dat bestaat uit een uitgebreide beschrijving van de Braziliaanse natuur en van de zeden en gewoonten van de Tupi. Wat later werkte Thevet, die inmiddels opgeklommen was tot kosmograaf van de koning, zijn gegevens uit tot een ambitieus werk, getiteld *Cosmographie universelle* (1575). Hierin geeft hij een aardrijkskundig overzicht van de gehele, toenmalig bekende wereld. In dit en andere werken brengt hij uitgebreid de mislukte poging tot kolonisatie van Brazilië ter sprake, waarvan hij de schuld in de schoenen van de hugenoten schuift. Dit was het begin van een heftige

² Voor uitgebreide biografische informatie over L  ry, Thevet en hun onderlinge animositeit, zie vooral Lestringant (1991) en (2016).

³ Zie onder meer het reisverslag van de Duitse reiziger Hans Staden (circa 1525 – circa 1576), die evenals L  ry lange tijd onder de Tupi verbleef, om te begrijpen waar dit beeld over de Tupi vandaan komt. Zo heeft Stadens verslag een sensatiezoekende titel, namelijk: *Warhaftige Historia und beschreibung eyner Landtschafft der Wilden Nacketen, Grimmigen Menschfresser-Leuthen in der Newenwelt America gelegen* (1557). Montaigne heeft in zijn beroemde essay 'Over de kannibalen' (1580) een relativerende beschouwing over de Tupi geschreven. Zie Smith (2015).

polemie, want L  ry voelde zich geroepen te antwoorden middels zijn *Histoire*. Thevet ging hard in tegen L  ry's werk, en L  ry riposteerde op zijn beurt weer in de uitgebreide editie van zijn *Histoire* (1580). L  ry beschuldigde Thevet terecht van geschiedvervalsing ten gunste van de katholieken. Hij liet bovendien zien dat zijn tegenstrever ook onbetrouwbaar was in zijn beschrijvingen van de Tupi, en de inheemse fauna en de flora, omdat hij de autochtone cultuur en natuur niet vanuit zijn eigen waarneming, vanuit 'autopsie', beschreven had.⁴ L  ry's beschrijvingen moeten dus gelezen worden in het licht van de beschrijvingen van Thevet, die door L  ry gecorrigeerd, aangevuld en veelal expliciet verworpen werden. Hierbij moet overigens worden aangemerkt dat L  ry hem niet alleen tegensprekt, maar ook veel informatie onvermeld van hem overneemt.

Retorische ordening

L  ry heeft natuurlijk meer tijd gehad dan Thevet om zijn relaas stilistisch en retorisch op te pimpen. Zo lukte het Thevet niet goed om zijn informatie overzichtelijk te ordenen, getuige de titel van een van zijn hoofdstukken 'De manier van handeldrijven van dit volk. Over de vogel toekan, en de specerijen van het land'.⁵ Dit hoofdstuk behandelt drie zeer verschillende onderwerpen: de handelsgewoonten van de Tupi, de vogel toekan, die toentertijd nog onbekend was in Europa, en de specerijen van Brazilië. L  ry daarentegen waakt over de retorische *dispositio* van zijn tekst: niet alleen ordent hij zijn informatie, ook verwijst hij voortdurend naar eerdere of latere hoofdstukken, en neemt de lezer als het ware bij de hand in de veelheid aan informatie die hij wil overbrengen. Om bij de aquafauna te blijven, ook hier is L  ry's ordenende hand zichtbaar: hij wijdt een apart hoofdstuk aan de maritieme fauna (hoofdstuk 3) en een hoofdstuk aan de zoetwaterfauna van Brazilië (hoofdstuk 12).

Autopsie

De titels van L  ry's hoofdstukken benadrukken de autoptische waarneming, die bij Thevet ontbreekt, gezien die, zoals reeds gezegd, zijn informatie grotendeels uit de tweede hand heeft. Zo is hoofdstuk 3 getiteld 'Over de bonito's, witte tonijnen, goudmakrelen, dolfijnen, vliegende vissen en vele andere soorten die wij zagen ('vismes') en vingen ('prismes') rond de evenaar'. Met de woorden 'vismes' en 'prismes' laat L  ry zien dat autopsie bij hem niet alleen het zien betreft, maar ook het in handen hebben van het dier. In het verlengde hiervan gaat L  ry in op de praktische kant van de visvangst en de visconsumptie van de Tupi, zoals hij die ter plekke had waargenomen. Dit blijkt uit de titel van hoofdstuk 12 'Over de meest voorkomende vissen bij de wilden van Amerika, en hun wijze van vissen'. In dit hoofdstuk worden zo'n twaalf soorten riviervissen genoemd (met hun inheemse naam) en beschreven.

Laten we nader kijken naar hoofdstuk 3, gewijd aan de aquafauna. Dit hoofdstuk begint met de beschrijving van vliegende vissen. Deze beschrijving bestaat uit drie delen. In het eerste deel benadrukt L  ry het autoptische aspect van zijn waarneming: hij heeft de vissen niet alleen gezien en in zijn handen gehad, maar ook gegeten: '[De vis] smaakt heel goed' (L  ry 1994: 128). Het verschil met Thevet is duidelijk, want Thevet zegt alleen dat hij de vissen *gezien* heeft. In het tweede deel geeft L  ry een korte beschrijving van het uiterlijk van de vis, waarin hij in feite Thevet stilzwijgend navolgt. In het laatste deel van de beschrijving werkt hij informatie uit die hij bij Thevet gevonden heeft: de vliegende vissen worden opgejaagd door roofvissen, en eenmaal opgevlogen uit het water, worden ze in de lucht gevangen door zeevogels. Bij L  ry wordt ditzelfde verhaal opnieuw verteld, maar dan met empathie voor de vliegende vissen:

⁴ Over het begrip 'autopsie' in de context van natuurhistorische beschrijving van de Braziliaanse fauna en flora, zie Safier (2014).

⁵ Eigen vertaling. Ik heb gebruikgemaakt van L  ry's werk *Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil* in de editie van Frank Lestringant (1994). Alle vertalingen in het vervolg van dit artikel zijn van mijn hand.

Ik merkte nog iets anders op: deze arme vliegende vissen [*‘ces pauvres poissons volans’*] hebben nooit rust, of ze nu in het water of in de lucht zijn. Want in de zee worden zij voortdurend bejaagd door tonijnen en andere grote vissen, en als zij hieraan willen ontvluchten door op te vliegen, is er een bepaalde soort zeevogels die hen grijpt en opeet. (Léry 1994: 128)

Voor Frank Lestringant, specialist van het werk van Thevet en Léry, gaat het hier om een autoreferentiële verwijzing naar de situatie van Léry zelf en zijn protestantse lotgenoten, die een speelbal zijn van de omstandigheden (Lestringant 1996: 331-353). Deze metafoor zou later uitgroeien tot een bekende literaire topos: het lot van de vliegende vissen wordt dat van de mens in het algemeen.

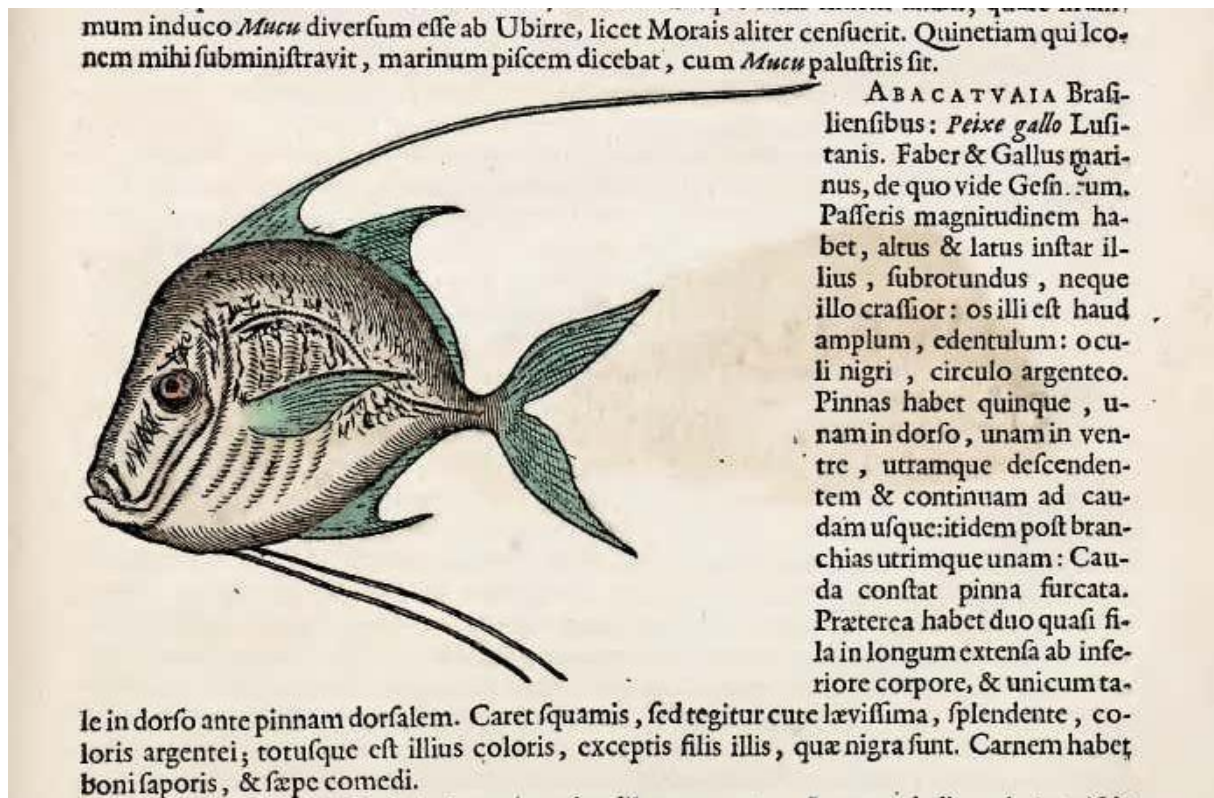
Vervolgens gaat Léry in op de vogels die de vliegende vissen in de lucht vangen. Waar Thevet noteerde dat deze hem aan reigers en aalscholvers deden denken, is Léry veel preciezer. Zo benadrukt hij de autoptische insteek van zijn beschrijving door op te merken dat de vogels ongewoon tam waren: hij kon ze met de hand vangen en had ze gegeten, zodat hij ze dus ‘zowel van buiten als van binnen gezien had’ (Léry 1994: 1298). Hij merkte daarbij iets bijzonders op: de vogels waren even groot als een kraai, maar hadden even weinig vlees als een (niet nader gepreciseerde) zangvogel; verder waren ze grijs gekleurd zoals een sperwer en hadden ze zwemvliezen als van een eend. Deze vergelijkingen zijn zo precies dat het mogelijk is de vogel te identificeren als een fregatvogel.

Stijl en beschrijving

Léry weet dus effectief gebruik te maken van literaire middelen als metafoor en vergelijking om precisie te bewerkstelligen. Dat merken we ook op bij de beschrijving van een bijzondere vissoort:

Dit is een vis die niet alleen zo weinig lichaam heeft dat het lijkt alsof kop en staart (die vrij lang zijn) aan elkaar vastzitten, maar die bovendien nog vreemd gevormd is omdat de kop lijkt op een infanteriehelm [*morion à creste*]. (Léry 1994: 121)

Deze beschrijving maakt de lezer niet alleen nieuwsgierig, maar is tegelijkertijd treffend genoeg om ook hier tot een determinatie van de soort te komen. Het gaat hier om een vis die in het Nederlands *neerkijker* (*Selene vomer*) wordt genoemd. Léry beseftte dat om dit soort vreemde wezens adequaat te beschrijven metaforen onvoldoende visualiserende werkingen hebben, en dat hij dus eigenlijk illustraties nodig had. Ook bij de beschrijving van een ander onbekend dier, de *coati* (neusbeer), merkt hij verontschuldigend op dat hij een van zijn metgezellen met tekentalent gevraagd had om de wonderbaarlijke Braziliaanse fauna te tekenen, maar dat deze geweigerd had (de reden van die weigering wordt in het midden gelaten) (1994: 275). Een van de navolgers van Léry, Georg Marcgraf (1610-1644), die in dienst van Johan Maurits van Nassau-Siegen de natuur van Brazilië uitgebreid beschreef, was zich ook terdege bewust van de onmisbaarheid van illustraties in natuurhistorische beschrijvingen en voegde dus zelfgemaakte illustraties toe aan zijn beschrijvingen (Smith 2023: 131-132). Ik geef hier Marcgrafs illustratie van de neerkijker, die laat zien hoe treffend Léry louter met woorden de vis wist te beschrijven (zie figuur 1).

Figuur 1: Georg Marcgraf en Willem Piso, *Historia Naturalis Brasilie*, Leiden 1648: 161 (Parijs, BnF, Rés. S-851, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15037474/f313.item>).

Andere zeedieren, zoals de walvis, de zeeschildpad en de dolfijn, bieden Lény een mooie gelegenheid om Thevet te overtreffen. Neem bijvoorbeeld de dolfijn. Lény begint met een schilderachtige beschrijving van een groot aantal dolfijnen in de avondzon:

Wanneer de zee begint te bewegen, verschijnen deze dolfijnen plotseling aan de oppervlakte, zelfs als het nacht is, en te midden van de golven waarop zij zich bewegen, geven zij de zee een groene kleur, en zij lijken zelf ook groen [...] Soms zagen wij rondom ons, zover wij konden kijken, zoveel dolfijnen dat het leek of de zee helemaal uit dolfijnen bestond. (Lény 1994: 131)

Deze beschrijving is een mooi voorbeeld van synesthesie, waarin de zintuigen – gezicht en gehoor – samenkomen, want, zo schrijft Lény: '[H]et is een genoeg ze te horen blazen en knorren [souffler et ronfler]' (1994: 131). Voor de moderne lezer volgt er daarna een nogal abrupte overgang van poëtische beschrijving naar het rauw-realistische relaas van de jacht. Lény vertelt hoe de matrozen enkele dolfijnen wisten te vangen, namelijk met behulp van in detail beschreven harpoenen en bootshaken. De gevangen dolfijn werd vervolgens opengesneden. Lény merkt daarbij op hoezeer de organen van een dolfijn lijken op die van een varken, en ook hetzelfde smaken. Tot slot noteert Lény dat dolfijnen levendbarend zijn. Dit voor hem wonderbaarlijke feit (maar reeds lang voor hem ontdekt) brengt Lény ertoe om het autoptische karakter van zijn observaties nogmaals te onderstrepen.⁶ Hij noteert dat de ongebornen jongen, gevonden in het moederdier, werden gebraden en opgediend als speenvarkentjes. Lény voegt toe: '[N]iemand zal mij beletten te geloven wat ik heb gezien' (1994: 133). Met deze uitspraak neemt hij afstand van de boekenwijsheid van degenen die comfortabel thuisblijven. De sneer naar Thevet is duidelijk.

⁶ Lény's verbazing is begrijpelijk want dolfijnen werden in die tijd vrij algemeen als vissen gezien, levendbarend vissen waren toen nog nauwelijks bekend.

Empathie en antropomorfisme

Vaak is er bij L  ry sprake van sympathie voor dieren, en zelfs empathie, die ik niet eerder ben tegengekomen in vroegmoderne reisverslagen. Zo wordt elders in de *Histoire* een groep dolfijnen beschreven als een bataljon soldaten die achter hun kapitein marcheren, en, zo gaat L  ry verder, ‘er was er een die zes of zeven keer rond onze boot zwom, alsof hij ons wilde liefkozen en strelen’ (1994: 145). Voor de moderne lezer getuigt de reactie van de opvarenden overigens niet van dierenliefde: ‘Als beloning [‘en recompense’] hiervoor stelden wij alles in het werk om hem te vangen, maar met zijn listigheid wist het dier zich steeds handig terug te trekken, zodat wij hem niet te pakken konden krijgen’ (L  ry 1994: 145).

Terwijl dolfijnen sympathiek en eetbaar zijn, worden walvissen en haaien als het tegenovergestelde gepresenteerd: zij zijn gevaarlijk en oneetbaar. Empathie met het dier is hier volstrekt afwezig. De monsterlijk grote walvissen die het reisgezelschap tegenkomt worden vergeleken met Leviathan en andere Bijbelse zeemonsters (L  ry 1994: 145). L  ry voelt pure angst bij deze ontmoetingen, zoals hij vrij uitgebreid vertelt in het volgende citaat:

Er was er een die bij ons schip opdook en die mij echt veel angst aanjoeg, omdat ik, totdat ik het dier in beweging zag komen, dacht dat het een rots was waarop ons schip zou vastlopen en kapot slaan. [...] Toen hij daarna onderdook, maakte hij een zo verschrikkelijke draaikolk dat ik bang was dat hij ons mee zou sleuren de diepte in. (L  ry 1994: 145)

Zelfs wanneer er een walvis aanspoelt durven de Fransen het dier pas te benaderen als hij helemaal dood is. Het vlees, zo schrijft L  ry, is onsmakelijk (behalve de tong, die werd ingezouten om naar de koning van Frankrijk gestuurd te worden) (1994: 208). Ook haaien zijn gevaarlijk en oneetbaar. Niet alleen kunnen zij zeelieden, die bij kalm weer een bad nemen in zee, aanvallen en doormidden bijten, maar zelfs als zij gevangen zijn en op het dek liggen moet je uitkijken voor hun scherpe tanden. Ook de zaagtanden van een gevangen zaagvis zijn gevaarlijk, bovendien is het vlees van de zaagvis na 24 uur koken nog steeds oneetbaar (L  ry 1994: 159). De *Histoire* heeft een passage waarin duidelijk sprake is van dierenmishandeling:

De matrozen sneden de vinnen van de haai af, en bonden een ton aan zijn staart, en gooiden vervolgens het dier terug in zee. Wij hadden daarmee een leuk tijdverdrijf, omdat de vis lang spartelend op het water dreef alvorens in de diepte te verdwijnen. (L  ry 1994: 134)

Dit is het enige geval van dierenmishandeling dat de instemming heeft van L  ry (let op het gebruik van ‘wij’(‘nous’) in het citaat). Opmerkelijk is dat hij elders in de *Histoire* een vergelijkbaar geval van dierenmishandeling veroordeelt, namelijk als de Tupi een gevangen jaguar langzaam doodmartelen, ‘omdat de Tupi wreed en wraakzuchtig zijn tegen alles wat hen schaadt’ (L  ry 1994: 270). Deze kritiek op dierenmishandeling komt maar zelden voor in de zestiende-eeuwse literatuur. We vinden een vergelijkbare afwijzing van dierenmishandeling in de *Essais* (1580) van Michel de Montaigne (1533-1592), een van de eerste lezers van L  ry. Montaigne schrijft in zijn essay ‘Over de wreedheid’: ‘Mensen die onbarmhartig zijn jegens dieren, geven blijk van een aangeboren neiging tot wreedheid’ (2004: 547).

Het antropomorfisme waarmee de dolfijnen en vliegende vissen beschreven zijn staat niet op zichzelf. We vinden het terug in een verhaal dat aan L  ry werd verteld door een inheemse visser (dit is een van de weinige vertelmomenten die niet autoptisch zijn):

Een grote vis pakte de rand van de boot met zijn poot met de bedoeling, zo dacht de visser, de boot om te gooien, of er in te klimmen. Toen ik dat zag, ging de visser verder, hakte ik plots de hand van de vis af met een kapmes. Deze hand bleef in onze boot liggen. Wij zagen niet alleen dat deze hand vijf vingers had als dat van een mens maar dat ook zijn hoofd, dat hij van pijn uit het water stak, een menselijke vorm had, en hij slaakte een kreet. (L  ry 1994: 300-301)

Het gaat hier waarschijnlijk om een zeekoe (lamantijn), een dier dat blijkbaar niet bekend was bij de Tupi. Léry kan dit dier niet thuisbrengen, maar hij heeft terecht vertrouwen in wat tegenwoordig in de wetenschapsgeschiedenis *indigenous knowledge* genoemd wordt.⁷

Een amfibische identiteit

Er zijn twee momenten waarin Léry onverwachts zover gaat dat de antropomorfisering van het waterleven omgedraaid wordt tot een zoömorfisering: de mens wordt zelf een waterdier. Dit geldt allereerst voor de Tupi: hun levenswijze is amfibisch, zo benadrukt Léry. Als zij vissen, blijven zij niet op het droge staan, zoals Europeanen zouden doen, maar zij gaan het water op met een eenpersoons vlotje. Zij springen in het water als zij een vis gespietst hebben, zoals een jachthond waterwild apporteeert. En kinderen kunnen, nog voordat zij goed en wel kunnen lopen, ‘al zwemmen [grenouillent] als eendjes’ (Léry 1994: 299). In plaats van het werkwoord ‘nager’ (zwemmen), maakt Léry hier een nieuw werkwoord ‘grenouiller’, afgeleid van ‘grenouille’ (kikker). Op diezelfde pagina vertelt hij, niet zonder zelfspot, dat toen hij in de verte enkele Tupi in het water zag liggen en hij ze met een boot wilde redden, ze hem luidkeels uitlachten, ‘als een groep dolfinen, die blazen en knorren’ (Léry 1994: 300). Léry bezigt hier dezelfde termen (‘souffler et ronfler’) die hij gebruikte toen hij werkelijke dolfinen beschreef. Léry sluit deze passage over de amfibische Tupi af met de zoömorfe beschrijving van een verstild panorama met vissers in de verte, waarin een impliciet racisme niet te ontkennen valt:

Als je bij mooi weer in de verte onze naakte wilden zo afzonderlijk van elkaar voorovergebogen op zee ziet zitten, zou je zeggen dat het apen zijn, of eerder nog (zo klein lijken ze) kikkers die zitten te zonnen op houtblokken te midden van het water. (Léry 1994: 303)

Léry is niet de enige die in die tijd de amfibische identiteit van de Zuid-Amerikaanse bewoners benadrukt. Omstreeks 1585 schilderde Jacopo Zucchi (1551-1589) een allegorische voorstelling van de ontdekking van de Nieuwe Wereld, ook wel bekend onder de titel *Koraalvisserij*.⁸ Hierop staan naakte mannen en vrouwen – inheemsen maar ook afstammelingen van slaafgemaakten uit Afrika – afgebeeld. Zij zwemmen, vissen en zitten op de rotsen met koralen, schelpen en andere rijkdommen van de zee in hun handen.

Acceptatie en metadiscursiviteit

Ook Léry zelf wordt, vanwege zijn naam, met een waterdier vergeleken, en aldus opgenomen in de Tupi-gemeenschap. Deze integratie wordt door Léry zorgvuldig gedoseerd door het in twee etappes te vertellen. Allereerst vertelt hij over een klein soort oesters, die door de Tupi ‘Leripés’ genoemd worden. Deze oesters werden door Léry en de zijnen met moeite (‘par force’) losgemaakt van de rotsen, verzameld en gegeten, en soms vonden zij een kleine parel in de opengemaakte oester (1994: 207). Op deze beschrijving komt Léry 250 bladzijden later in zijn boek terug:

Omdat mijn familienaam Léry ‘oester’ betekent in hun taal, zei ik hun dat ik ‘Lery-oussou’ heette, dat wil zeggen ‘dikke oester’. Met deze uitleg waren ze heel tevreden, en bewonderend zeiden ze ‘Teh!’ (goed zo!), en zij zeiden lachend: ‘Dat is echt een mooie naam, we hebben nog nooit een ‘Mair’ (dat wil zeggen ‘Fransman’) gezien die zo heette’. (Léry 1994: 450-451)

⁷ Voor recente publicaties over *indigenous knowledge* in de natuurlijke historie van Brazilië, zie Sing & França (2023) en Walker (2023).

⁸ Dit werk bevindt zich tegenwoordig in de Galleria Borghese in Rome.

Vanaf dat moment lijkt Léry, die zich inmiddels de taal van de Tupi had eigengemaakt, een vorm van integratie te hebben gevonden.

Voor de eigentijdse lezer had de oester waarschijnlijk nog een andere connotatie. De oester is de maritieme variant van een bekende metadiscursieve topos, die van de ruwe schors of schil, die een kostelijke boodschap verbergt, een diepere betekenis, een uitnodiging om allegorisch te lezen: *sub cortice verborum hominum* (onder de schors van de woorden der mensen).⁹ Deze topos is van toepassing op de *Histoire* van Léry, die een ruw verhaal van onrecht en gevaar vertelt, maar waarin de lezer door interpretatieve inspanning (vergelijk de bovengenoemde formulering ‘par force’ (Léry 1994: 207)) een leerzame en voedzame inhoud vindt. En uit deze tekstuele oester komen soms pareltjes tevoorschijn, zoals we hebben gezien in Léry’s poëtische beschrijvingen van de natuur.

Bij wijze van conclusie

Met zijn *Histoire du voyage* beschrijft Léry de tot dan toe onbekende flora en fauna van Brazilië, primair als reactie op het reisverslag van Thevet, die hij niet alleen beticht van geschiedvervalsing, maar ook van onwaarheden en onnauwkeurigheden op het gebied van de natuurlijke historie. Léry laat duidelijk zien dat zijn beschrijvingen, meer dan die Thevet, gebaseerd zijn op autopsie. Bovendien weet Léry, vergeleken met Thevet, van zijn reisverslag een literair meesterwerk te maken, waarvan ik in dit artikel zijn bijzondere thematisering van de aquafauna besproken heb. Het thema van de aquafauna gebruikt Léry om het beeld van de inheemse Ander neer te zetten, en impliciet zijn zelfbeeld als Europese landrot, en de uiteindelijke vorm van acceptatie van zijn Ik door de Ander. Zijn literaire vaardigheid leverde hem niet alleen een lezer op als Montaigne, maar ook, eeuwen later, een bewonderaar als de Franse antropoloog Claude Lévi-Strauss (1908-2009). In zijn baanbrekende *Tristes tropiques* (1955) vertelt Lévi-Strauss hoe hij in 1935 als jonge enthousiaste wetenschapper per boot in Rio de Janeiro aankwam met slechts twee boeken in zijn bagage: Montaignes *Essais* en Léry’s *Histoire*. Pas sinds kort krijgt de literaire waardering voor Léry meer draagvlak in Frankrijk. Zo staat hij voor het eerst op het programma van de Franse Agrégation de lettres van 2022-2023 (het prestigieuze landelijke examen voor de lerarenopleiding) voor de literatuur van de Renaissance – en nu eens niet een literaire grootheid als Rabelais, Ronsard of Montaigne.

Echter, in de groeiende aandacht van de literaire kritiek blijven tot nu toe de ekokritische aspecten van Léry’s *Histoire* onderbelicht. De complexe constructie van menselijkheid en dierlijkheid maakt van de *Histoire* een modern-aandoende tekst, die een poging lijkt te doen zich aan het paradigma van het antropoceen te ontworstelen. In hoeverre dit een anachronistische interpretatie mijnerzijds is, zal moeten blijken.

Literatuur

Léry, J. de, *Histoire d’un voyage faict en la terre du Bresil 1578. 2e édition, 1580* (ed. Frank Lestringant), Parijs 1994(2e édition) [1580].

Lestringant, F., *André Thevet. Cosmographie des derniers Valois*, Genève 1991.

Lestringant, F., ‘La “Chasse de poissons”. Un emblème de l’humaine condition dans l’histoire naturelle à la Renaissance’. In: L. Rotondi Secchi Tarugi (red.), *L’Uomo e la natura nel Rinascimento*, Milaan 1996: 331-353.

Lestringant, F., *Jean de Léry ou L’invention du sauvage. Essai sur l’Histoire d’un voyage faict en la terre du Bresil*, Parijs 2016 (derde druk).

Lévi-Strauss, C., *Tristes tropiques*, Parijs 1955.

Marcgraf, G. & Piso, W., *Historia Naturalis Brasiliae*, Leiden 1648.

Montaigne, M. de, *De essays* (vert. Hans van Pinxteren), Amsterdam 2004.

⁹ Men verwijst in dit verband vaak naar de middeleeuwse theoloog Bonaventura: ‘sub cortice litterae apertae occultatur mystica et profunda intelligentia’ [onder de bast van de zichtbare letter ligt een mystiek en diep begrip verborgen] (*Prologus in Breviloquium* § 4).

- Safier N.**, ‘Beyond Brazilian Nature. The Editorial Itineraries of Marcgraf and Piso’s *Historia Naturalis Brasiliae*’. In: M. van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil*, Cambridge 2014: 168-186.
- Singh, A. & Françaço M.**, ‘Locating Knowledge in Early Modern Brazil and India. A Comparative Study of *Historia Naturalis Brasiliae* (1648) and *Hortus Malabaricus* (1678–1693)’, In: M. De Campos Françaço (ed.), *Toward an Intercultural Natural History of Brazil. The Historia Naturalis Brasiliae Reconsidered*, Abingdon 2023: 11-31.
- Smith, P.J.**, ‘Naked Indians, Trousered Gauls. Montaigne on Barbarism’. In: M. Boletsi & C. Moser (eds.), *Barbarism Revisited. New Perspectives on an Old Concept*, Leiden-Boston 2015: 106-122.
- Smith, P.J.**, ‘Léry et les poissons. Une lecture rapprochée des stratégies descriptives’. In: *Le Verger*, 13 (2022) 25: 1-18.
- Smith, P.J.**, ‘Marcgraf’s Fish in the *Historia Naturalis Brasiliae* and the Rhetorics of Autoptic Testimony’. In: M. De Campos Françaço (ed.), *Toward an Intercultural Natural History of Brazil. The Historia Naturalis Brasiliae Reconsidered*, Abingdon 2023: 122-141.
- Walker, T.D.**, ‘Portuguese Parallels. Comparing Analogous Efforts toward Codifying Indigenous Medicinal Knowledge in Seventeenth- and Eighteenth-Century Brazil’. In: M. De Campos Françaço (ed.), *Toward an Intercultural Natural History of Brazil. The Historia Naturalis Brasiliae Reconsidered*, Abingdon 2023: 32-52.